

تحلیل سیاسی هفته (۱۳۶)

تنش در روابط روسیه و ترکیه؛ زمینه‌ها و پیامدها

مقدمه

اقدام ترکیه در سرنگونی یک فروند هواپیمای جنگنده روسیه که در حال بمباران مواضع تروریست‌ها در سوریه بود به‌عنوان یکی از مهمترین تحولات چند روز اخیر مطرح بوده است. مقامات ترکیه با ادعای اینکه این جنگنده وارد حریم هوایی ترکیه شده و به هشدارها برای خروج از این محدوده توجهی نکرده است اقدام به هدف قرار دادن آن کردند. این اقدام با واکنش تند مسکو مواجه شد به‌نحوی که روس‌ها ضمن رد ادعای ترک‌ها در مورد ورود هواپیمای روسی سوخو ۲۴ به حریم هوایی ترکیه و تأکید بر این موضوع که هیچ‌گونه هشدارگی به خلبانان این هواپیما داده نشده بود اقدام ترکیه در هدف قرار دادن هواپیمای مذکور را نوعی اعلام جنگ به مسکو دانستند. ولادیمیر پوتین رئیس‌جمهور روسیه نیز در واکنش به این اقدام ترکیه اعلام کرد که آنکارا با این اقدام از پشت به روسیه خنجر زده است. اهمیت این اقدام به اندازه‌ای بود که موضع‌گیری برخی کشورهای دیگر از جمله برخی دول غربی را به‌دنبال داشت. بسیاری از کارشناسان معتقدند که حادثه سرنگونی جنگنده روسیه توسط ترکیه می‌تواند پیامدهای مهمی هم برای بحران سوریه به همراه داشته باشد و هم روابط دوجانبه مسکو-آنکارا را دستخوش تغییرات بنیادین نماید.

انگیزه‌های ترکیه

درخصوص اینکه ترکیه براساس چه انگیزه‌ها و دلایلی اقدام به اتخاذ چنین تصمیم خطرناکی کرده است تحلیل‌های مختلفی وجود دارد. عمده این تحلیل‌ها براساس منافع و مطامع ترکیه در بحران سوریه شکل می‌گیرد. به‌طور کلی با در نظر گرفتن نقش مخرب آنکارا در بحران سوریه طی چهار سال اخیر و نیز با مدنظر قرار دادن مجموعه تحولات ماه‌های اخیر در سوریه از جمله عملیات نظامی هوایی روسیه بر ضد تروریست‌ها در این کشور می‌توان موارد ذیل را به‌عنوان مهمترین دلایل اقدام اخیر آنکارا برشمرد.

معاونت پژوهش‌های
سیاسی - حقوقی
دفتر: مطالعات سیاسی

۱. جلوگیری از تغییر روند معادلات در سوریه

کارشناسان و صاحب‌نظران سیاسی و بین‌المللی درخصوص این موضوع اتفاق نظر دارند که تصمیم روسیه برای انجام حملات هوایی بر ضد تروریست‌ها در سوریه تأثیر چشمگیری در تغییر روند اوضاع به نفع دولت قانونی بشار اسد داشته است. نیروهای مردمی و ارتش سوریه با حمایت‌های هوایی روسیه پیروزی‌های قابل توجهی را در عرصه میدانی به‌دست آوردند و از این طریق به تثبیت موقعیت دولت در سوریه کمک کردند. این درحالی است که تا پیش از این، تروریست‌هایی که با حمایت غرب و کشورهای چپون ترکیه در میدان سوریه حضور دارند امید زیادی به پیشروی و تصرف مناطق و شهرهای جدید در این کشور داشتند. درواقع تصمیم استراتژیک روسیه برای ورود فعال نظامی در بحران سوریه روند معادلات و تحولات این کشور را بر ضد اهداف دولت‌هایی چون ترکیه و عربستان تغییر داد. این در حالی بود که دولت اردوغان در چهار سال اخیر از هیچ تلاشی برای سرنگون کردن دولت قانونی بشار اسد در سوریه خودداری نکرده است. اکنون ترک‌ها با مشاهده حضور فعال روسیه در سوریه تمام آمال و آرزوهای خود را در قبال این کشور از دست رفته می‌بینند و از این‌رو کارزار تازه‌ای را برای جلوگیری از این روند در سوریه به کار بسته‌اند که مهمترین آن سنگ‌اندازی در مسیر عملیات نظامی روسیه در سوریه است و اقدام به سرنگون ساختن هواپیمای سوخوی روسیه نیز در همین راستا ارزیابی می‌شود.

مشخصات گزارش

شماره مسلسل:

۲۶۰۱۴۵۵۴

تاریخ انتشار:

۱۳۹۴/۹/۸

۲. جلوگیری از تضعیف موقعیت تروریست‌ها در سوریه

طی سال‌های اخیر گروه‌های تروریستی مهمترین ابزار و اهرم ترکیه و سایر کشورهای متخاصم برای پیشبرد اهداف خود در سوریه بوده‌اند. آنکارا در چهار سال اخیر از طریق تجهیز و تسلیح این گروه‌ها و کمک به عبور تروریست‌های تکفیری از برخی کشورهای عربی به خاک سوریه به دنبال تأمین هدف راهبردی خود در سوریه یعنی سرنگون ساختن دولت قانونی بشار اسد و روی کار آوردن یک رژیم وابسته در این کشور بوده است. با این حال مقاومت دولت و مردم سوریه از یک طرف و حمایت‌های مؤثر جبهه مقاومت به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران و جنبش حزب... لبنان از دولت بشار اسد مانع از تحقق این هدف خام ترک‌ها و بازیگران دیگری چون رژیم آل سعود، رژیم صهیونیستی و دولت‌های غربی شده است. از سوی دیگر آغاز حملات هوایی گسترده روسیه به مواضع گروه‌های تروریستی به‌ویژه داعش در سوریه طی هفته‌های اخیر به شدت مواضع این گروه‌ها را در سوریه تضعیف کرده است. طبعاً ادامه این روند ضربات مؤثری به تروریست‌ها در سوریه وارد کرده و این به معنای از بین رفتن مهمترین اهرم و ابزار ترکیه و سایر دولت‌های متحدان آن در سوریه خواهد بود. ترکیه با امید به آنکه ساقط کردن هواپیمای سوخوی روس آغاز روندی باشد که در نهایت موجبات تجدیدنظر مسکو در کارزار نظامی خود علیه تروریست‌ها را فراهم سازد دست به چنین اقدامی زده است.

۳. حفظ منافع اقتصادی در سوریه

ترکیه یکی از مهمترین بازیگران منتفع از تجارت نفتی است که توسط گروه تروریستی داعش در سوریه و عراق صورت می‌گیرد. داعش در مناطق تحت تصرف خود در این دو کشور به استخراج نفت دست می‌زند و آن را از طریق ترکیه به بازارهای جهانی صادر می‌کند. این اقدام پول هنگفتی را در اختیار داعش قرار می‌دهد تا از طریق آن بتواند هزینه‌های خود را در مناطق تحت اشغال در سوریه و عراق جبران نماید و از جمله به تروریست‌هایی که از کشورهای دیگر به سوریه و عراق آمده‌اند حقوق پرداخت نماید. سوی دیگر این تجارت، ترکیه است که در ارتباط نزدیک با داعش می‌تواند حجم عظیمی از نفت خام را زیر قیمت بازار به دست آورد و منافع اقتصادی قابل توجهی کسب نماید. این تجارت پرسود اما از زمان حملات هوایی روسیه به مواضع تروریست‌ها با خطر روبرو شده بود. جنگنده‌های روس بارها تانکرهای پر از نفتی را که به سمت ترکیه در حال حرکت بودند هدف قرار داده‌اند. ترکیه این روند را به ضرر منافع اقتصادی خود یافته است و بر این اساس از طریق هدف قرار دادن هواپیمای سوخوی روسیه نسبت به آن واکنش نشان داده است. در واقع آنکارا از طریق این اقدام که روس‌ها آن را عبور از خط قرمز مسکو قلمداد کرده‌اند در صدد بوده است تا به مسکو این پیام را صادر نماید که منافع اقتصادی ترکیه در بحران سوریه باید محترم شمرده شود.

۴. جلوگیری از نزدیکی روسیه به غرب در قبال سوریه

حملات تروریستی دو هفته قبل در پاریس شوک بزرگی را به مجموعه کشورهای غربی که با حمایت از تروریست‌ها به دنبال سرنگونی دولت بشار اسد بودند وارد کرد. این حملات موجب افزایش انتقادات در غرب از سیاست دولت‌های اروپایی و آمریکایی در قبال سوریه شده است. حوادث پاریس نشان داد که تداوم اشتباهات راهبردی غرب در سوریه می‌تواند پیامدهای امنیتی وخیمی را به همراه داشته باشد. به همین دلیل برخی از تحلیلگران معتقدند که این حوادث می‌تواند نقطه آغازی برای تجدیدنظر در سیاست‌های اشتباه برخی دولت‌های غربی در قبال سوریه و حداقل در قبال گروه تروریستی داعش باشد. بر همین اساس و در حالی که تا پیش از حوادث پاریس دولت‌های غربی از حملات هوایی روسیه بر ضد تروریست‌ها در سوریه انتقاد می‌کردند اکنون برخی کشورهای اروپایی از جمله فرانسه نسبت به امکان همکاری با مسکو برای مقابله با داعش ابراز تمایل کرده‌اند. این مسئله در سفر اخیر فرانسوا اولاند رئیس‌جمهور فرانسه به روسیه مورد تأکید قرار گرفت. در مجموع پس از حملات تروریستی پاریس چشم‌انداز روشن‌تری نسبت به همکاری روسیه با غرب در مبارزه با تروریست‌ها پدیدار شده است. این مسئله نگرانی برخی طرف‌ها از جمله ترکیه، عربستان سعودی و رژیم صهیونیستی را برانگیخته است. چرا که تضعیف جبهه تروریست‌ها در سوریه به معنای شکست سیاست‌های آنها در این کشور می‌باشد. از این رو برخی تحلیلگران بر این اعتقادند که ترکیه از طریق هدف قرار دادن جنگنده روسی قصد داشته است تا با باز کردن

پای اتحادیه ناتو به مناقشه خود با روسیه و ایجاد تنش‌های برنامه‌ریزی شده با مسکو نهایتاً روند احتمالی نزدیکی غرب به روسیه را مختل نماید تا امکان حمایت کشورهای اروپایی از عملیات نظامی مسکو بر ضد تروریست‌ها در سوریه محقق نشود.

پیامدها

سرنگون ساختن جنگنده روسیه در سوریه توسط نیروی هوایی ترکیه قطعاً پیامدهای مهم و تأثیرگذاری در سطوح مختلف به دنبال خواهد داشت که برخی از مهمترین آنها به شرح ذیل قابل ذکرند:

۱. تیرگی روابط دوجانبه روسیه و ترکیه

اولین و فوری‌ترین پیامد این اقدام تأثیر مخرب آن بر روابط دوجانبه روسیه با ترکیه است. با حادثه اخیر به‌طور چشمگیری روابط دو طرف را رو به وخامت نهاده و مناسبات آنها را به شدت تیره کرده است. این امر می‌تواند به لحاظ اقتصادی نتایج ناگواری برای ترکیه به همراه داشته باشد. مسکو در اولین اقدام سفرهای گردشگری به ترکیه را لغو کرده است. این مسئله از آن جهت اهمیت دارد که روسیه بعد از آلمان بیشترین گردشگر را به ترکیه می‌فرستد. برطبق آمارها در سال گذشته حدود چهارونیم میلیون روس به ترکیه سفر کرده‌اند. طبعاً با متوقف شدن روند حضور گردشگران روس در ترکیه مقامات آنکارا که در ماه‌های اخیر بعد از چندین حمله تروریستی در خاک ترکیه با کاهش شدید گردشگران خارجی مواجه و متحمل ضررهای قابل توجه اقتصادی شده بودند بحران تازه‌ای را در بخش گردشگری تجربه خواهند کرد. روسیه همچنین مجموعه‌ای از تدابیر محدودکننده اقتصادی و گمرکی را درخصوص واردات از ترکیه به اجرا گذاشته و نیز از توقف اجرای طرح‌های سرمایه‌گذاری در خط لوله گاز ترک و نیز توقف قرارداد دو کشور برای احداث نیروگاه اتمی در ترکیه توسط روسیه خبر داده است. در بعد نظامی نیز ستاد کل نیروهای مسلح روسیه از تصمیم مسکو برای قطع همه مناسبات و ارتباطات نظامی با ترکیه خبر داده است. بدین ترتیب تیرگی اساسی روابط دوجانبه روسیه و ترکیه اولین پیامد خطای استراتژیک آنکارا در سرنگون کردن جنگنده روس به شمار می‌آید.

۲. حضور مؤثرتر و گسترده‌تر روسیه در بحران سوریه

اقدام ترکیه در سرنگون کردن هواپیمای نظامی روسیه نه تنها از عزم مسکو برای حضور فعال در بحران سوریه نکاسته، بلکه اراده این کشور برای مقابله مؤثر با تروریست‌ها را تقویت کرده است. اگر هدف آنکارا از این اقدام منصرف ساختن مسکو از نقش‌آفرینی در بحران سوریه بوده باشد باید گفت که مقامات ترک کاملاً به نتایج معکوسی دست یافته‌اند. بلافاصله پس از این حادثه رئیس اداره عملیات ستاد کل نیروهای مسلح روسیه اعلام کرد که ناو «مسکو» که مجهز به سامانه دفاع موشکی فورت است نزدیک لاذقیه مستقر خواهد شد. روس‌ها همچنین اعلام کردند که سامانه ضد هوایی اس ۴۰۰ خود را در سوریه مستقر خواهند کرد. همچنین مقامات روس پس از سرنگونی جنگنده خود توسط ترکیه با اعلام پشتیبانی آنکارا از گروه‌های تروریستی در سوریه تأکید کردند که بر حجم حملات خود علیه این گروه‌ها خواهند افزود. روسیه همچنین در روزهای اخیر یک کاروان از کامیون‌های ترکیه را که مشغول حمل سلاح و مهمات برای تروریست‌ها در سوریه بود هدف قرار داده است. این تحولات نشان می‌دهد که حوادثی چون بمبگذاری در هواپیمای مسافربری روسیه در مصر و یا هدف قرار دادن جنگنده این کشور در سوریه آنها را از حضور فعال در معادلات سیاسی و نظامی سوریه منصرف نکرده است. در عین حال حوادث اخیر عزم روسیه را برای حمایت از بشار اسد در ساختار سیاسی سوریه تقویت خواهد کرد تا از این طریق امکان تحقق خواست حامیان تروریست‌ها در سرنگونی دولت قانونی سوریه محدود شود.

۳. احتمال تشدید تقابل روسیه و ناتو

ترکیه از ابتدای بالا گرفتن تنش در روابط خود با روسیه که پس از ساقط کردن جنگنده روس اتفاق افتاد تلاش کرد تا با باز کردن پای سازمان ناتو به بحران از چتر حمایتی این سازمان در برابر مسکو برخوردار شود. ناتو بلافاصله پس از این حادثه اعلام کرد که به درخواست ترکیه نشست اضطراری تشکیل می‌دهد. دبیر کل ناتو نیز با حمایت از ترکیه از این ادعای آنکارا که هواپیمای روسی حریم

هوایی ترکیه را نقض کرده است حمایت کرد. پیش از این حادثه نیز مقامات ناتو مسکو را متهم کرده بودند که در جریان عملیات هوایی در سوریه حریم هوایی ترکیه را نقض می‌کنند. مقامات ناتو همچنین از ابتدای عملیات نظامی روسیه در سوریه با این ادعا که هدف این حملات نه داعش، بلکه مخالفان میانه‌رو بشار اسد است خواستار پایان دادن به این حملات شده بودند. به هر حال حادثه سرنگونی سوخوی ۲۴ زمینه دیگری را برای تقابل میان ناتو و روسیه ایجاد کرده و در شرایطی که مسکو در اسناد بالادستی خود ناتو را به‌عنوان مهمترین تهدید امنیتی و دشمن خویش ذکر کرده، بعید نیست که سطح رویارویی دو طرف بر سر مسائل سوریه پس از حادثه اخیر افزایش یابد. هر چند این حادثه ظرفیت ایجاد تقابل فراگیر میان ناتو و روسیه را ندارد، اما به هر حال محرکی برای تشدید اختلافات و لفاظی‌های خصمانه میان دو طرف خواهد بود.

۴. افزایش پیچیدگی بحران سوریه و تشدید صف‌آرایی‌های سیاسی

کارشناسان سیاسی بر این امر اتفاق نظر دارند که حادثه اخیر علاوه بر تأثیرات قابل توجه بر روابط ترکیه و روسیه و نیز روابط مسکو با غرب، معادلات حاکم بر بحران سوریه را پیچیده‌تر خواهد کرد. تنش‌های سیاسی حاصل از اقدام ترکیه فضای همکاری و هماهنگی میان بازیگران مختلف منطقه‌ای و بین‌المللی برای حل و فصل سیاسی بحران سوریه را محدودتر و رقابت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بر سر این بحران را تشدید خواهد کرد. در چنین فضایی ترکیه برای پیشبرد اهداف خود بیش از گذشته به سایر بازیگران حامی تروریست‌ها در سوریه نظیر عربستان سعودی نزدیک خواهد شد و در عین حال تلاش خواهد کرد که سطح درگیری سازمان ناتو در بحران سوریه را افزایش دهد. در مقابل، دولت روسیه با افزایش تمایل برای نقش‌آفرینی بیشتر در بحران سوریه تماس‌ها، هماهنگی‌ها و ارتباطات خود با جمهوری اسلامی ایران را افزایش خواهد داد تا از ظرفیت‌ها و توانایی‌های خاص ایران در بحران سوریه به‌منظور سرکوب تروریست‌ها و کمک به دولت قانونی بشار اسد استفاده نماید.

جمع‌بندی

تردید نیست که موضوع ورود جنگنده روسیه به حریم هوایی ترکیه اگر اساساً صحت داشته باشد صرفاً بهانه‌ای از سوی ترک‌ها بوده است تا از طریق هدف قرار دادن آن نارضایتی خود را از حملات هوایی روس‌ها بر ضد تروریست‌های تکفیری در خاک سوریه ابراز نمایند. این تروریست‌ها سال‌ها مورد حمایت ترکیه و متحدان غربی-عربی آن بوده‌اند و ابزار اصلی مخالفان بین‌المللی بشار اسد برای پیشبرد پروژه تغییر رژیم در دمشق به حساب می‌آیند. از این رو هدف اصلی آنکارا از این اقدام متوقف کردن عملیات نظامی مسکو علیه تروریست‌ها بوده است. از آنجایی که چنین هدفی با ملاحظات و اهداف کشورهای غربی در سوریه مطابقت دارد دور از انتظار نیست که این اقدام با هماهنگی و مشورت مقامات غربی به‌ویژه مقامات ناتو و آمریکا صورت گرفته باشد. موضوع از پیش طراحی شدن این اقدام و مشورت ترکیه با آمریکا در مورد انجام آن مسئله‌ای است که مورد تأکید مقامات روس نیز می‌باشد.

از سوی دیگر باید به نارضایتی غربی‌ها و ترک‌ها از نزدیکی فزاینده روسیه به جمهوری اسلامی ایران به‌ویژه در قبال مسائل سوریه اشاره کرد. جمهوری اسلامی ایران تاکنون سد محکمی در برابر اهداف جبهه غربی-عربی-تکفیری در سوریه بوده و اکنون همگرایی بیشتر روسیه با ایران که به‌ویژه در جریان سفر اخیر ولادیمیر پوتین به ایران و دیدار او با مقام معظم رهبری تجلی یافت، نگرانی فزاینده جبهه بین‌المللی حامیان تروریست‌ها در سوریه را برانگیخته است. از این رو بسیاری از کارشناسان مجموعه اقدامات ضدروسی در این جبهه و از جمله هدف قرار دادن جنگنده روس در فاصله یک روز پس از سفر پوتین به تهران را نشانه‌ای از نارضایتی آنها از نزدیکی بیشتر مسکو به جمهوری اسلامی ایران می‌دانند. با این حال با توجه به ملاحظات استراتژیک روسیه در منطقه، انتظار نمی‌رود که این قبیل اقدامات مانع تصمیم رهبان کرم‌لین برای نزدیکی به ایران و حمایت آنها از دولت قانونی بشار اسد در سوریه گردد.

